

Literair Bijbellezen

© Klaas Spronk

Inleiding

Het is niet eenvoudig om de Bijbel onbevangen te lezen. We hebben er doorgaans teveel verwachtingen of anders misschien teveel aarzelingen bij. Allerlei vragen en kwesties komen in ons op wanneer we het boek open slaan.

Als we beginnen in Genesis, dan kunnen we moeilijk om het probleem van schepping of evolutie heen. Komen we bij de wetten die Israël meekreeg in de woestijn, dan dringt zich de vraag op welke van die wetten nu nog steeds gelden en welke niet. Belanden wij de verhalen over de intocht, dan kunnen we moeilijk om de berichten over de opgravingen heen en de vragen die zij oproepen over de historiciteit. En als we daar dan al niet mee zitten, dan toch wel met de vraag wat wij moeten denken van al dat geweld in naam van de God die wij ook belijden als de Vader van Jezus Christus. Zo kan ik nog wel een tijdje doorgaan. Bijna elke deel van de Bijbel is beladen.

Bij de literaire lezing van de Bijbel worden dit soort vragen naar waarheid en moraal opgeschort. Het is een manier om de Bijbel eerst maar eens gewoon als tekst tot zijn recht te laten komen. Voor de doorgewinterde Bijbellezer is dat vaak helemaal niet zo makkelijk. Men is er zo aan gewend om de Bijbel te gebruiken als onderdeel van allerlei theologische bespiegelingen dat men de Bijbel daar maar moeilijk los van kan zien. Toch blijkt het zeer de moeite waard te zijn. Vanuit literair oogpunt blijkt de Bijbel in veel opzichten een literair meesterwerk te zijn. Daarbij valt overigens des te meer op dat de Bijbel in feite een verzameling van 66 boeken is met grote onderlinge verschillen.

De literaire lezing van de Bijbel geeft ook een andere inhoud aan het begrip "geïnspireerd". De kerk belijdt dat de Bijbel geïnspireerd is door de Heilige Geest. Vanuit literair oogpunt kan ook vaak worden geconstateerd dat het gaat om werk van schrijvers die geïnspireerd waren zoals een kunstenaar geïnspireerd is.

De kunst van het schrijven en de kunst van het lezen

Bijbelschrijvers maakten gebruik van literaire middelen om hun doel te bereiken. Dat deden ze op een manier zoals andere schrijvers dat in hun tijd ook deden. Veel van die middelen worden nog steeds door schrijvers toegepast. Ze speelden met woorden en soms ook met getallen. Ze brachten structuur aan in hun teksten door bijvoorbeeld woorden te herhalen. Ze maakten een verhaal spannend door de manier waarop ze de informatie doseerden.

Om zicht te krijgen op die middelen en zo de Bijbelse geschriften te leren waarderen als literaire kunstwerken is in feite weinig meer nodig dan 'close reading': aandachtige lezing van de volledige tekst. Vooral dat laatste is iets waar de doorsnee Bijbellezer wel op bedacht moet zijn. Men leest de Bijbel vaak bij stukjes en beetjes. Wie de Bijbel als literatuur recht wil doen zal niet alleen nauwkeurig moeten lezen, maar ook eerder moeten beginnen en langer doorgaan. Bij verhalende tekst ligt dat ook wel voor de hand, maar het geldt bijvoorbeeld ook voor de Psalmen. De afzonderlijke liederen staan niet voor niets in deze volgorde.

Het mooiste is het natuurlijk wanneer je de tekst in de grondtaal kan lezen. Dat geeft het beste zicht op de gebruikte stijl en op het spel met klank en met woorden. Maar ook via goede vertalingen is er op het literaire vlak veel te ontdekken. Daarbij is het een goede zaak, zoals in een andere bijdrage in dit nummer van het *Ouderlingenblad* wordt betoogd, dat we de beschikking hebben over verschillende vertalingen. Elke vertaling heeft haar eigen voordelen. De *Nieuwe Bijbelvertaling* is een uitstekend hulpmiddel wanneer men de teksten in hun grotere samenhang wil lezen. De keuze voor natuurlijk Nederlands helpt om langer te kunnen doorlezen. Helemaal mooi wordt het als men

daarvoor de uitgave zonder versnummering gebruikt. Dan is het alsof men gewoon een boek leest. Wie meer wil letten op bepaalde details, zoals de herhaling van bepaalde woorden, kan terecht een vertaling die dichter bij brontaal blijkt en zoveel mogelijk een bepaald woord uit het Hebreeuws of Grieks steeds met hetzelfde Nederlandse woord weergeeft. Een goede keuze is de onlangs verschenen *Herziene Statenvertaling* of anders de *Naardense Bijbel*.

De kunst van het literaire lezen vraagt wel enige oefening en begeleiding. Gaandeweg krijg je beter oog voor de literaire signalen die schrijvers kunnen gebruiken. We mogen ook niet vergeten dat het om literatuur uit een heel andere tijd en wereld gaat. De laatste tijd is er veel aandacht voor de literaire lezing van de Bijbel. Er is daarom ook goede, niet specialistische leeshulp beschikbaar. Zie het lijstje onderaan deze bijdrage.

Enkele voorbeelden

Lees eens een heel Bijbelboek of een volledige verhalencyclus en u zult ontdekken dat de verteller u het verhaal in kan trekken door de spanning die hij inbouwt of de vragen die hij oproept. Een mooi voorbeeld is de geschiedenis van Jozef (Genesis 37-50). Dat is om te beginnen heel knap opgebouwd via de herhaling van een aantal kenmerkende elementen, zoals de droom. Die krijgt ook extra aandacht omdat er steeds sprake is van twee dromen: eerst de dromen van Jozef, dan die van de schenken en de bakker en tenslotte de dromen van de farao.

Wat meer subtiel maar wel heel typerend is hoe de verteller speelt met de mogelijkheid om informatie achter te houden. Eerst zijn het Jozefs broers die hun vader niet vertellen wat er echt is gebeurd. Later is het Jozef die zijn broers voor de gek houdt. Pas aan het eind vallen voor iedereen alle stukje op zijn plaats. Zelfs de rol van God op de achtergrond is dan duidelijk.

De ontwikkeling van het verhaal wordt duidelijk aan de hand van het thema van de broederschap. Die is aan het begin ernstig verstoord en pas helemaal aan het slot, wanneer Jozef zich tot verbazing van zijn broers ook na de dood van hun vader niet wreekt, is de broederschap hersteld. Door te letten op zo'n hoofdlijn ziet de lezer heel goed de samenhang van het verhaal.

Men vindt ook allerlei interessante details. Zo kennen we Jozef in de eerste plaats als dromer, maar hij wordt ook getekend als een huiler. Lees maar na in Genesis 42:24, 43:30, 45:2 en 46:29. Steeds rijkelijker vloeien de tranen.

Genesis 38, de geschiedenis van Juda en Tamar, wordt vaak beschouwd als een later toegevoegd intermezzo. Bij de literaire benadering verliest men zich echter niet in speculaties over de manier waarop de tekst ontstaan zou kunnen zijn. Liever zoekt men naar de functie die dat verhaal in de huidige context vervult. In de affaire met Tamar leert Juda met schade en schande hoe hij zijn familie het beste kan dienen. Dat brengt hij later in Egypte in praktijk. De extra aandacht voor Juda is ook de manier waarop deze verhalen verbonden worden met de latere geschiedenis van Israël waarin voor de stam van Juda een hoofdrol weggelegd zal zijn.

Dat het zinvol is om de Psalmen literair te lezen behoeft geen betoog. Dit zijn immers staaltjes van hoogstaande poëzie die de tand des tijds doorstaan. Toch verdienen ze soms extra literaire aandacht. Zo is het bijvoorbeeld heel goed om ook de Psalmen in hun context te lezen. Psalm 1 staat niet voor niets aan het begin en legt het verband met de Wet van Mozes. Er zijn tweelingpsalmen, zoals Psalm 42 en 43. Soms reageert een Psalm op een voorafgaand lied, zoals Psalm 49 de slotzin van Psalm 48 oppakt: 'Tot de dood toe zal God ons leiden'. In Psalm 49 wordt bezongen hoe God nog verder gaat: 'God zal mijn leven uit de macht van het dodenrijk' (vers 16).

Het blijkt ook zinvol te zijn om de woorden van de Psalmen te tellen. Sommige Psalmen zijn getalsmatige juweeltjes. Het mooiste voorbeeld is Psalm 23. Precies in het midden lezen we wat ook inhoudelijk centraal staat: 'U bent bij mij'. Daarvoor en daarna bevat de tekst 26 woorden en dat is precies de getalswaarde in het Hebreeuws van de Godsnaam JHWH.

Zo'n veelzeggend woordspel met de naam van God is ook te vinden in het begin van de profetie van Nahum. Dat boek slaan de meeste lezers liever over, omdat het God als een wreker bezingt. Dan gaat men voorbij aan het feit dat de hoop dat God het kwade wrekt ook een grote troost kan zijn voor wie zuchten onder dat kwaad. Maar men loopt ook een literair hoogstandje mis. De dichtelijke

profeet heeft namelijk op zeer kunstige wijze de naam van God verweven in de eerste regels van zijn lied. Dat kun je alleen zien in het Hebreeuws. Als je de slotletters van de eerste vier versregels achter elkaar zet verschijnt daar de naam JHWH. Zo is als het ware Gods handtekening onder deze profetie gezet.

Tenslotte nog een voorbeeld uit het Nieuwe Testament. Het literair misschien wel mooiste boek uit het tweede deel van onze Bijbel is het evangelie van Lucas. De schrijver heeft ons veel te zeggen en doet dat heel gestructureerd. Dat ziet men direct al aan de eerste hoofdstukken. De verhalen over de geboorte van Johannes en Jezus zijn fraai opgebouwd als een tweeluik. Je kunt ze zo naast elkaar zetten. Eerst de aankondiging door een engel aan Zacharias en Maria (Lucas 1:5-25 en 26-38). Dan komen de verhalen samen wanneer Maria bij Elisabet op bezoek gaat (vers 38-56). Vervolgens komen dan de verhalen over geboorte, besnijdenis en naamgeving, eerst van Johannes (vers 57-80) en daarna van Jezus (2:1-21).

Zo zouden we nog wel een tijdje door kunnen gaan. Ook literair blijkt de Bijbel het waard om aandachtig gelezen te worden.

Om verder te lezen

J. Fokkelman, *Vertelkunst inde bijbel: Een handleiding bij literair lezen*, Zoetermeer: Boekencentrum 1995;

J. Fokkelman, W. Weren (red.), *De bijbel literair: Opbouw en gedachtegang van de bijbelse geschriften en hun onderlinge relaties*, Zoetermeer: Meinema 2003;

S. Bar-Efrat, *De Bijbel vertelt: Literaire kunst in oudtestamentisch verhalen*, Kampen: Kok 2008.